

УДК 330.3:001.895(477)

В.С. Шовкалюк

*Заступник директора Департаменту інноваційної діяльності та трансферу технологій
Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України, м. Київ*

РОЗВИТОК ТА ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА МАЛОГО ІННОВАЦІЙНОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Наведено результати дослідження стану малого бізнесу у галузі інновацій. Зроблено висновки про недостатній розвиток малого бізнесу в Україні, зокрема в інноваційній сфері, визначено причини низької інноваційної активності українських підприємств. Проаналізовано роль держави у підтримці інновацій та малого бізнесу. Розглянуто основні джерела фінансування інноваційної діяльності в Україні. Висвітлено світовий досвід підтримки розвитку інноваційного сектору, наведено рекомендації щодо поліпшення умов здійснення інноваційної та наукової діяльності в Україні.

***Ключові слова:** малий бізнес, малі наукові підприємства, інновації, фінансування інноваційної діяльності, інвестиції, державна підтримка інновацій, державне регулювання інновацій*

Забезпечення сталого економічного розвитку завжди було, є і буде основою стратегії будь-якої країни, оскільки саме це дає їй змогу посісти гідне місце у світовому економічному співтоваристві та досягти високих життєвих стандартів для своїх громадян.

Структурна перебудова української економіки, орієнтована на використання інтелектуальних ресурсів і розвиток високотехнологічних виробництв, потребує створення умов для безперервного оновлення технологій і продукції, зростання освітнього рівня населення та вдосконалення управління шляхом нововведень (інновацій), заснованих на новітніх наукових знаннях.

Суть економічної реформи полягає у забезпеченні умов для підвищення сприйнятливості економіки до інновацій, розвитку інноваційного підприємництва та економічного зростання за рахунок використання досягнень науки і техніки. Це зумовлює необхідність активізації інноваційної діяльності.

В умовах глобалізації процесів економічного розвитку країн підвищення конкурентоспроможності економіки завдяки інноваційності має стратегічне значення.

Україна стала на шлях інноваційного розвитку економіки і не має іншого вибору, передусім через відсутність значних природних ресурсів, використання яких давало б можливість на цій основі розбудовувати нашу країну. Необхідно реалізувати інтелектуальний потенціал, що утворює базис інноваційності економіки та підвищення її конкурентоспроможності.

Становлення ринкової системи господарювання в Україні пов'язане з активізацією підприємницької діяльності в усіх сферах економіки. Одним із перспективних напрямів створення нового конкурентно-ринкового середовища є розвиток малого бізнесу. Як переконує досвід, набутий іноземними державами, саме малий бізнес сприяє активізації інноваційних процесів, мобілізації науково-технічних ресурсів, розвитку наукомістких галузей, скороченню безробіття тощо. Тому сьогодні залишається актуальним питання стимулювання інноваційної діяльності суб'єктів господарювання, зокрема малих підприємств (МП). Адже саме малий і середній бізнес, оперативно реагуючи на зміну ринкової кон'юнктури, надає ринковій економіці необхідної гнучкості, а також мобілізує значні фінансові та виробничі ресурси населення. В економіці розвинених країн на малий і середній бізнес припадає 90 % усіх підприємств і 20—60 % ВВП.

Істотний внесок робить мале підприємництво й у формування конкурентного середовища, оскільки малий бізнес антимонопольний за своєю природою. Ця ознака відіграла велику роль у послабленні, а інколи й зникненні в країнах із великим капіталом тенденції до монополізації. За умов дестабілізації економіки, обмежених фінансових ресурсів для суб'єктів малого й середнього бізнесу характерне швидке обертання ресурсів, тому що вони не потребують великих стартових інвестицій. Ці суб'єкти спроможні за певної підтримки найбільш швидко й економічно доцільно розв'язувати проблеми демонополізації, стимулювати розвиток економічної конкуренції.

Саме малому бізнесу належить важливе місце у здійсненні найважливіших науково-технічних, фундаментальних і дослідно-конструкторських робіт, передусім у галузі електроніки, кібернетики, інформатики. Сприяючи прискоренню реалізації новітніх технічних і комерційних ідей, випуску наукомісткої продукції, мале підприємництво тим самим виступає провідником НТП. Наприклад, більшість дрібних фірм, що виникли наприкінці 80-х років минулого століття у Великій Британії, є технічно найоснащенішими. А в США на сектор малого підприємництва припадає близько 50 % науково-технічних розробок. За даними аналізу Національного наукового фонду США, починаючи з 1952 р. невеликі компанії зробили значний внесок у появу найважливіших винаходів. Так, у США малими фірмами було створено 35 %, а у Великій Британії й Німеччині — відповідно 23 і 26 % нововведень. Малі науково-технічні компанії розвиваються й у нашій країні. Багато з них займаються наукомісткими виробництвами, розробленням нових продуктів і технологій. Слід зазначити, що роль малих фірм у процесі нововведень не є універсальною — їм належить особливе, власне місце в інноваційній сфері. Характерною рисою інноваційної діяльності малих фірм є переважна орієнтація на створення продуктів-інновацій, а не нових технологій.

Підвищення інноваційного потенціалу малого підприємництва є одним із головних напрямів політики державного регулювання малого й середнього бізнесу в Європейському Союзі. Поширеною є пряма підтримка розроблення інноваційних продуктів та процесів через надання підприємствам грантів та пільгових кредитів, а також консультативної та інформаційної допомоги через мережу інкубаторних технологій. Були створені та функціонують різноманітні центри технологічної інфраструктури (Данія), центри бізнес-зв'язків (Велика Британія), фонди сприяння трансферу технологій (Швеція), програми підвищення інноваційного потенціалу малих і середніх підприємств (Німеччина) тощо. Малий бізнес у Сполучених Штатах Америки та країнах Євросоюзу створює до 50 % інноваційної продукції, при цьому зазначені підприємства забирають не більше 5—10 % коштів, що витрачаються на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи.

Аналіз інноваційної діяльності українських підприємств свідчить про те, що на відміну від іноземних компаній, які надають великого значення вкладанню коштів у таку діяльність, інноваційна активність вітчизняних підприємств залишається вкрай незадовільною. У 2010 р. інноваційною діяльністю у промисловості займалися 13,8 % від загальної кількості підприємств (у США, Німеччині й Франції цей показник у середньому дорівнює 70—80 %, а в Японії — 95 %), обсяг реалізованої інноваційної продукції становив 3,8 % від загального обсягу реалізованої промислової продукції (у 2009 р. — 4,8 %), а кількість втілених у життя технологічних нововведень зменшилась за роки незалежності України приблизно вдвічі, причому лише близько 2 % з них відповідали світовому рівню. Така ситуація пов'язана насамперед із тим, що фінансування науки останнім часом не перевищувало 0,9 % ВВП, тоді як відповідний критерій ЄС становить близько 3 % ВВП, і це свідчить про невисоку ефективність інноваційної діяльності вітчизняних підприємств.

Нині розвиток малого підприємництва в Україні можна вважати незадовільним. Починаючи з 2002 р. спостерігається тенденція до збільшення кількості малих підприємств (у 2002 р. — 253 791, у 2007 р. — 304 354, що на 50 563, або на 19,9 % більше порівняно з 2002 р.), але позаяк кількість малих підприємств на душу населення утричі менша від аналогічних показників у країнах Центральної та Східної Європи і вдесятеро — у розвинених країнах світу, таке зростання не можна розглядати як насичення відповідних ринкових ніш — навпаки, це є тривоюною ознакою негараздів в економіці країни.

Серед країн Європи у нашій державі найменша кількість малих підприємств у розрахунку на 1 тис. осіб населення. З року в рік частка малих підприємств у обсязі реалізованої продукції зростає, але на сьогодні вона становить всього 14,2 %, тоді як у країнах ЄС — близько 60 %. Аналогічні співвідношення спостерігаються у забезпеченні малими підприємствами частки загальної зайнятості (табл. 1).

У середньому на початок 2008 р. кількість малих підприємств у розрахунку на 10 тис. осіб населення (показник інтенсивності діяльності малого бізнесу) становила 51. Порівняння цього показника з аналогічними у деяких країнах із розвинутою ринковою економікою (Велика Британія — 460, Німеччина — 370, Франція — 350) свідчить про те, що українські малі підприємства досі не набули “критичної маси”, потрібної для ефективного функціонування економіки.

Таблиця 1. Показники розвитку малих підприємств в окремих країнах світу в 2008 р.

Країна	Кількість МП, тис. од.	Кількість МП на 1 тис. осіб населення, од.	Зайнято в МП, млн осіб	Частка МП у загальній кількості зайнятих, %	Частка МП у ВВП, %
Велика Британія	2 630	46,0	13,6	49	53,0
Німеччина	2 290	37,0	18,5	46	52,0
Італія	3 920	68,0	16,8	73	60,0
Франція	1 980	35,0	15,2	54	62,0
США	19 300	74,2	70,2	54	52,0
Японія	6 450	49,6	39,5	78	55,0
Росія	955	6,8	8,5	14	14,1
Україна	307	4,8	3,2	13	12,0

Так, за світовою статистикою, чисельність населення, здатного займатися підприємництвом, сягає 7—10 %, тобто максимально можлива кількість бізнесових структур (як великих, так і малих) в Україні має становити 4,8 млн. Слід зазначити, що серед підприємств, які діють в Україні, переважають мікропідприємства та малі підприємства (мікропідприємства — 71 %, малі — 23, середні — 5, великі — 1 %). Розподіл малих підприємств за основними видами економічної діяльності у 2007 р. мав такий вигляд: 32 % МП працювали у сфері торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів, 23,3 % займалися операціями з нерухомим майном, інжинірингом та наданням послуг підприємцям, 5,1 % функціонували у галузі транспорту і зв'язку, 3,2 % — готельного та ресторанного бізнесу. Більшість підприємств малого бізнесу зосереджено у сфері послуг. У табл. 2 наведено основні показники розвитку малих підприємств в Україні протягом 2010 р.

Рушійною силою економічного зростання в умовах глобальної конкуренції є використання та вдосконалення передових технологій — інновацій. Світова економічна теорія та досвід державного менеджменту доводять, що створення преференційних умов для інноваційного розвитку є базою для накопичення принципово нових якісних характеристик, суттєвих для формування нових технологічних укладів. Успіх такої політики полягає в її незворотності й перманентності.

Пріоритети виявляються в державній бюджетно-фінансовій дистрибуції щодо конкретних технологічних проривів, які забезпечують становлення та подальше домінування нового технологічного укладу. Проте сьогодні в Україні майже 70 % витрат на науково-технічні розробки припадає на четвертий і лише 23 % — на п'ятий технологічний уклад; 60 % інноваційних витрат — на четвертий технологічний уклад, 30 — на третій і тільки 8,6 % — на п'ятий. Крім того, виробництва третього укладу отримують 75 % інвестицій, а четвертого й п'ятого — 20 і 4,5 % відповідно. У технологічній частці капітальних вкладень (технічне переозброєння і модернізація) домінує третій технологічний уклад (83 %), а на четвертий уклад припадає лише 1 %.

Таблиця 2. Основні показники розвитку малих підприємств

Рік	Кількість підприємств у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення, од.	Кількість зайнятих працівників (штатні, позаштатні та неоплачувані працівники), тис. осіб	Кількість найманих працівників (штатні та позаштатні працівники), тис. осіб	Частка найманих працівників на малих підприємствах від їх загальної кількості, %	Частка обсягу реалізованої продукції малих підприємств у загальному обсязі реалізації, %	Частка прибутку від звичайної діяльності до оподаткування малих підприємств у загальному обсязі прибутку, %	Частка збитків від звичайної діяльності до оподаткування малих підприємств у загальному обсязі збитків, %	Частка підприємств, що зазнали збитків, у загальній кількості малих підприємств, %
2000	44	1730,4	1709,8	15,1	8,1	12,9	16,3	36,6
2001	48	1818,7	1807,6	17,1	7,1	9,1	17,6	38,1
2002	53	1932,1	1918,5	18,9	6,7	9,3	18,8	38,2
2003	57	2052,2	2034,2	20,9	6,6	9,1	20,6	37,1
2004	60	1978,8	1928,0	20,2	5,3	8,2	25,4	35,5
2005	63	1890,4	1834,2	19,6	5,5	7,9	30,6	35,2
2006	72	2232,3	2158,5	23,5	18,8	17,2	40,2	33,7
2007	76	2231,5	2154,3	23,7	18,1	14,0	42,2	32,8
2008	72	2237,4	2156,8	24,3	16,3	16,5	37,6	37,3
2009	75	2152,0	2067,8	25,3	16,7	22,9	29,0	39,9
2010	63	2073,6	1992,5	25,4	14,2	23,4	30,8	41,4

Досвід країн Південно-Східної Азії, що продемонстрували колосальний стрибок у суспільство п'ятого технологічного укладу, визначив необхідні макроекономічні пропорції між накопиченням і споживанням, які державний менеджмент має утримувати для забезпечення динамічного зростання економіки. Валові накопичення основного капіталу повинні становити не менше ніж 35 % від ВВП. В Україні цей показник зменшився з 19,7 % у 2001 р. до 14,5 % у 2009 р.

Сьогодні лише незначна кількість українських підприємств упроваджують новітні технології та розробляють власні. Світовий досвід і практика господарювання переконують, що розвиток малого підприємства вимагає потужної підтримки на всіх рівнях. Однією з важливих проблем, які потребують негайного вирішення, є вдосконалення джерел фінансового забезпечення процесів розвитку малих підприємств.

Недосконалість фінансово-кредитного забезпечення сповільнює обґрунтування та вибір конкретних напрямів господарського розвитку, збільшуючи ймовірність обрання хибного шляху. Основою залучення банківської сфери до участі в інноваційному процесі є впровадження стимулюючої податково-бюджетної й грошово-кредитної політики. У Законі України “Про інноваційну діяльність” саме статті про стимулювання фінансово-кредитного механізму підтримки інновацій у 2005 р. було скасовано та внесено зміни до відповідних законів на підставі Закону № 2505.

Державне регулювання у сфері підтримки інновацій передбачає: сприяння розвитку науки, у тому числі прикладної, і підготовку науково-технічних кадрів; реалізацію різноманітних програм, спрямованих на підвищення інноваційної активності підприємств; надання державних замовлень на проведення НДДКР; застосування податкових пільг, що допомагає прийняттю окремими підприємствами інноваційних рішень; посередництво у справі організації ефективної взаємодії академічної й прикладної науки, стимулювання кооперації в галузі НДДКР підприємств та університетів.

Відтак, основними напрямками розроблення державної стратегії сприяння розвитку інноваційної діяльності малих і середніх підприємств є формування механізмів фінансового забезпечення такої діяльності та стимулювання масового створення об'єктів інфраструктури інноваційної діяльності. Для цього упродовж найближчих років у сфері малого й середнього підприємництва необхідно забезпечити зайнятість на рівні 25—30 % працездатного населення, підвищити рівень оплати праці найманих працівників і збільшити виробництво до 25—35 % ВВП.

При виборі джерел фінансування враховується багато факторів: вартість залученого капіталу, ефективність його віддачі, співвідношення власного і позикового капіталів, що визначає рівень незалежності підприємства, ризик, який виникає при використанні того чи іншого джерела, економічні інтереси інвесторів тощо.

Джерелами фінансування інноваційної діяльності є:

- кошти державного, обласних і місцевих бюджетів;
- кошти спеціальних позабюджетних фондів фінансування НДДКР;
- кредитні ресурси банків;
- іноземні інвестиції;
- кошти національних і зарубіжних наукових фондів;
- приватні накопичення фізичних осіб та ін.

Структура джерел та організаційні форми фінансування інноваційних проектів, програм, інноваційної діяльності мають свою специфіку, безпосередньо пов'язану з етапами інноваційного процесу та характером впроваджуваних нововведень. У цілому аналіз інноваційної діяльності українських підприємств за останні роки свідчить про подальше поглиблення негативних тенденцій в інноваційній сфері та нехтування в державній політиці потребами формування технологічних основ нової економіки.

Для створення сприятливих умов розвитку системи фінансового забезпечення інвестиційно-інноваційної діяльності необхідно поліпшити наявне нормативно-правове середовище, в тому числі бюджетні механізми, зокрема:

1) визначити граничний обсяг коштів для фінансування державної підтримки інноваційної діяльності та пріоритетних напрямів розвитку економіки;

2) зосередити бюджетні кошти на реалізації інноваційних і науково-технічних програм з високою науково-технічною значущістю;

3) створити в системі видатків державного бюджету України спеціальні фонди фінансування інноваційних програм малого і середнього бізнесу з метою покриття інноваційних ризиків.

Також слід сформулювати систему стимулювання використання в інноваційній діяльності коштів населення; розробити механізм довгострокового кредитування підприємств, що займаються інвестиційно-інноваційною діяльністю; розширити масштаби державного фінансування пріоритетних напрямів інвестиційно-інноваційної діяльності; посилити державну підтримку інфраструктурних інноваційних утворень.

Отже, головною метою підтримки підприємництва має стати створення сприятливих умов для підвищення ефективності діяльності суб'єктів малого підприємництва як невід'ємної складової структури економіки та участі цих суб'єктів у вирішенні завдань соціально-економічного розвитку.

Малий і середній бізнес в Україні в цілому недостатньо розвинений через фінансово-економічну й політичну нестабільність, тому питання малого підприємництва потребує розроблення та відповідного державного регулювання. Вивчення стану малого підприємництва засвідчує, що сприяти його розвитку можна лише поєднанням, комбінуванням різних форм, методів, засобів регулювання та підтримки, головними серед яких є:

— фінансово-кредитна підтримка (прямі гарантовані позики, цільові субсидування й бюджетне фінансування);

— сприятлива податкова політика (пільгове оподаткування, надання права прискореної амортизації);

— посилення державного впливу на розвиток інноваційної діяльності за рахунок збільшення фінансування та сприяння розвитку малих і середніх інноваційних підприємств;

— вироблення політики структурних перетворень, за якої основні зусилля держави буде спрямовано на зміну економічної структури всього господарського механізму з метою гармонізації вітчизняної економічної практики зі стандартами, поширеними у країнах — членах ЄС;

— оптимізація та прискорення процесів формування зовнішньоекономічного механізму інтеграції України у світові структури як логічне завершення реформування соціально-економічного розвитку суспільства.

Активізація інноваційної діяльності у сфері малого підприємництва є важливою складовою економічного розвитку суспільства. Подолання наявних проблем вимагає розроблення та реалізації низки ефективних заходів.

Внесок малих підприємств в оздоровлення економіки нині явно недостатній. Це пояснюється як загальним спадом виробництва і розривом господарських зв'язків, так і тим, що немає належної державної підтримки цих підприємств, якої вони потребують, оскільки є нестійкими підприємницькими структурами, котрі найбільше залежать від коливань ринку.

У багатьох країнах ринкової економіки є особливі фонди державної підтримки малого бізнесу. Наприклад, у видатковій частині бюджету Японії для цього виділяється 2—3 млрд дол. У нашій країні державна підтримка малих форм виробництва з перших кроків малого бізнесу зводилася переважно до системи податкових пільг на прибуток.

Однією з важливих проблем малого бізнесу в Україні є кредитування. Кредити надаються тільки під заставу або поручництво, що не завжди можливо для малих підприємств. Спілки малих підприємств, як і спеціальні фонди, не виступають поручителями за кредитами, які одержують ці підприємства. Немає спеціальних банків, які б обслуговували малий бізнес. Особливо в скрутному становищі перебувають приватні малі підприємства. Неможливість одержати кредит виключає спроможність конкурувати з іншими підприємствами.

У багатьох закордонних країнах серйозну фінансово-кредитну підтримку малому бізнесу надає держава через спеціальні структури і фонди, наприклад через Адміністрацію у справах малого бізнесу (США), Корпорацію страхового кредитування малого бізнесу (Японія), “Кредит для середніх і малих фірм” (Франція).

В Україні також існують різні організаційні форми підтримки й захисту інтересів малих підприємств. Для цього створено асоціації малих підприємств, Всесвітню асамблею дрібних і середніх підприємств, різноманітні фонди розвитку й підтримки малого бізнесу. Однак зазвичай численні подібні фонди стурбовані власними проблемами і реальної допомоги малим підприємствам не надають.

Малі підприємства потребують також інформаційного обслуговування, підготовки кадрів, пільгового банківського кредитування та інших видів допомоги. Заслужує на серйозну увагу досвід фінансово-кредитної підтримки малого бізнесу з боку держави через прямі й гарантовані позики. Прямі позики видають невеликим фірмам на певний строк під нижчі ставки, ніж кредит на приватному ринку позикового капіталу. Гарантовані позики забезпечують кредиторам державні гарантії повернення до 90 % позикового капіталу. У такий спосіб держава намагається зацікавити приватні банки, торгові й промислові корпорації, страхові компанії, пенсійні фонди в наданні капіталу дрібним фірмам.

Є й інші форми державної підтримки: забезпечення малих підприємств державним замовленням, застосування фіскальних стимулів для

підприємств, які утворюються в регіонах зі слаборозвиненою промисловістю, тощо.

В Україні розвиток малих підприємств відбувається переважно в посередницькій сфері й у галузях, що не потребують значних капітальних вкладень (торгівля, громадське харчування, будівництво цивільних об'єктів, дрібний ремонт техніки і машин, сільське господарство). Тим часом потужний ринок науково-технічних нововведень та інформації не освоюється. Це зумовлено, з одного боку, недостатньою увагою до таких проблем державних управлінських структур, відсутністю правових актів, що забезпечують розвиток малого науково-технічного бізнесу, а з іншого — монополією державних науково-дослідних інститутів, що отримують весь обсяг фінансування наукової сфери. У результаті це призвело до монополізму державного сектору в науці та відсутності впроваджувальних малих структур у матеріальній сфері.

Малий бізнес має ефективну підтримку за кордоном. Із цих позицій цікавим є досвід розвитку інноваційного бізнесу в США. Численні дрібні інноваційні підприємства в цій країні стали своєрідним доповненням до традиційних науково-дослідних і конструкторських комплексів промислових корпорацій, університетів, безприбуткових дослідницьких організацій, державних лабораторій, різних цільових структур. Істотно програючи подібним організаціям за ресурсним забезпеченням, дрібні фірми у сфері НТП виграють за можливістю максимального розкріпачення творчого потенціалу й ініціативи науково-технічних працівників.

Досвід США показує, що в умовах ресурсної незабезпеченості найважливішим чинником існування малого інноваційного бізнесу є організація своєрідної мережі його підтримки за такими основними напрямками:

- фінансова підтримка (наявність численних доступних джерел ризикового капіталу);
- матеріально-технічна (здавання в оренду та можливість купівлі, в тому числі й на пільгових умовах, засобів виробництва — будинків і споруд, техніки, наукового устаткування, транспортних засобів, копіювальної техніки тощо);
- інформаційна (забезпечення можливостей користування інформаційними мережами і технічними бібліотеками, доступу до баз даних і т. ін.);
- консультативна (розвиток спеціалізованих послуг консультування, орієнтованих на організаторів дрібних інноваційних підприємств, із питань оподаткування, планування, маркетингу, ведення звітності, оформлення патентів).

На створення цієї мережі спрямовано зусилля уряду (федерального та окремих штатів), місцевих органів влади, громадськості, університетів, приватного бізнесу. Стимулювання інноваційної активності малого бізнесу реалізується на всіх рівнях — від федерального уряду до муніципалітету. Головним у державній політиці в цій сфері є створення сприятливого “інноваційного клімату”, тобто забезпечення належних економічних, правових, організаційних, психологічних та інших умов для виникнення й розвитку нових фірм, насамперед тих, що зайняті генеруванням, освоєнням і комерціалізацією науково-технічних нововведень. На відміну від регулювання діяльності економічно й організа-

ційно сформованого великого бізнесу, держава спрямовує основні зусилля на початкові й “передпочаткові” періоди становлення малих інноваційних підприємств.

Головним змістом державної інноваційної політики щодо малого бізнесу є регулювання фінансових потоків з метою полегшення доступу дрібних фірм до джерел фінансових ресурсів. Тут виокремлюють такі напрями: цілеспрямоване субсидування з бюджету (через федеральні агентства й відомства) та залучення приватного капіталу до фінансування інноваційної діяльності дрібних фірм.

Цілеспрямоване бюджетне фінансування здійснюється у формі безповоротного субсидування, через надання пільгових позик та укладення контрактів на розроблення нової продукції й технології.

У цілому малий бізнес США одержує 3,5—4 % від загальних федеральних витрат на НДДКР. До третини витрат дрібних фірм на дослідження й розробки в тій або іншій формі фінансує держава. Програми безповоротного субсидування реалізують переважно два основних відомства — Адміністрація у справах малого бізнесу (АМБ) і Національний науковий фонд.

Програми пільгових позик здійснює АМБ у формі прямих позик, пайової участі в позиках комерційних банків і гарантування позик комерційних банків. Прямі позики АМБ надає із власних кредитних джерел. Розмір позики не перевищує 150 тис. дол., максимальна ставка сягає 7 %. Терміни позик становлять: до 6 років — на поточні потреби; до 20 років — на придбання устаткування, земельної власності та будівництва; до 30 років — на відновлення підприємств, що постраждали від стихійного лиха.

Однак, як показує американська практика, форми прямого субсидування через державні відомства не є достатньо гнучкими й оперативними. Іншим найважливішим напрямом державної підтримки є створення інноваційних компаній дрібного бізнесу, що діють під егідою АМБ. Венчурний капітал розміщується в них у формі акціонерного капіталу, тобто інвестори стають акціонерами дрібних інноваційних фірм і залежно від своєї частки мають право на одержання прибутків. Частка участі окремих компаній венчурного капіталу в дрібних фірмах рідко перевищує 50 %.

Податкові й амортизаційні пільги, надані самому малому інноваційному бізнесу, застосовують рідше, оскільки для малих фірм набагато важливіша початкова й “передпочаткова” підтримка. Тому податковими пільгами традиційно переважно користувався більший бізнес. Однак із кінця 70-х — початку 80-х років минулого століття почали розробляти пільгові умови оподаткування і для малого бізнесу, насамперед інноваційного, із врахуванням його специфічних потреб.

Щодо амортизаційних пільг, то стосовно дрібного бізнесу у США діє тільки одна: із 1981 р. малим фірмам дозволено списувати вартість основного капіталу нерівними частинами або одноразово протягом амортизаційного періоду.

Актуальність проблем розвитку вітчизняного малого підприємництва зумовлена тим, що повільність та суперечливість просування України шляхом ринкових реформ великою мірою спричинені недооціненням ролі та значення малого підприємництва як структуроутворюю-

вального елемента ринкової економіки й відсутністю ефективної національної системи підприємництва, яка б мала інноваційний характер (для відтворення виробництва у форматі вищого технологічного укладу) і була орієнтована на інтеграцію держави в європейську та світову економічну систему.

Необхідно усвідомити той факт, що без орієнтації на зовнішні ринки не відбудеться прорив в економіці держави, а також визначити курс на інноваційне оновлення промисловості та надання преференцій малому бізнесу як підґрунтя стабільності економіки. Становлення ринку в Україні збіглося з глобальними структурними реформами, що відбуваються на основі перетворень як матеріально-речової, так і соціально-економічної структури суспільного виробництва. Органічним об'єктом цих реформ є малі підприємства у системі підприємництва. Всебічна інтеграція малого підприємництва в економічну систему є необхідною умовою переходу економіки до ринкових відносин, а розвиток малого бізнесу — одним із пріоритетних напрямів в економічній політиці будь-якої країни з розвиненою економікою.

Тому на сучасному етапі держава повинна забезпечити розвиток малого підприємництва як важливої складової економіки з метою створення позитивного іміджу України, що необхідно для подальшої інтеграції в європейську та світову економічну систему. Потрібно усвідомити, що малі підприємства відіграють важливу роль у насиченні ринку споживчими товарами та послугами повсякденного попиту, а реалізація інновацій є одним із головних факторів формування в Україні середнього класу, вирішення питань зайнятості населення, забезпечення доходів значної частини українців.

Досвід розвинених країн світу показує, що досить велика частка малих підприємств має тенденцію до економічного зростання: близько 10 % малих підприємств перетворюються у великі компанії. Однак в Україні зростання перспективних малих підприємств фактично не відбувається, що зумовлено цілою низкою системних чинників, і найхарактернішими для вітчизняного малого бізнесу є такі з них:

- обмеженість фінансових ресурсів;
- брак фінансових резервів та загроза швидкого банкрутства;
- складне податкове забезпечення, запозичене в економічно потужної сучасної Європи;
- низька конкурентоспроможність продукції, у виробництві якої важливою є економія на масштабах, й відтак наявність конкуренції з боку великих підприємств;
- орієнтація готового продукту на внутрішній ринок.

Загально визнано, що нині мале підприємство є обов'язковою складовою ринку та важливим елементом розвитку та ефективного функціонування економіки. На думку фахівців, двома "стовпами", на яких стоїть економіка, є, з одного боку, великі структури, що надають їй стабільності та керованості, відкривають шлях до широкомасштабних інновацій, а з іншого — мале підприємство, яке формує конкурентне середовище та забезпечує гнучкість, індивідуалізацію виробництва.

Для нормальної реалізації інноваційної діяльності необхідна відповідно розвинена інфраструктура; ініціювати інноваційну діяльність повинні самі розробники, інакше попит на інновації завжди випереджа-

тиме їх пропозицію; рівень інноваційних розробок має відповідати світовому рівню або перевищувати його. Принципове поєднання названих чинників дає можливість визначити, наскільки достатньою є активність інноваційної діяльності в країні для забезпечення її перманентного й ефективного розвитку.

По-перше, потрібні такі обсяг та склад інфраструктури інноваційної діяльності, що забезпечують належне здійснення останньої в національній економіці. Це означає, що інфраструктура інноваційної діяльності має містити мікросистеми, які сприяють практичній реалізації розроблених або створених нововведень (упровадження нововведень у мікросистему користувача).

По-друге, якщо ініціатором інноваційної діяльності повинен бути розробник, то до її інфраструктури обов'язково мають входити наукові підрозділи, що забезпечують створення новацій і в такий спосіб, по суті, формують фонд нововведень або інноваційний заділ.

Отже, інфраструктура інноваційної діяльності має складатися з двох основних систем підтримки, що сприяють, з одного боку, розробленню нововведень, а з другого — якнайшвидшому впровадженню їх у практичну діяльність користувачів.

По-третє, такі інфраструктурні підрозділи потрібно забезпечити фінансовими активами, необхідними для виконання їхніх функцій.

Таким чином, уже на стадії створення нововведення необхідна особа, зацікавлена у позитивному кінцевому результаті його впровадження, яка стає інвестором інноваційної діяльності.

По-четверте, ініціювання інноваційної діяльності розробником або творцем нововведення має бути чітко обґрунтованим, щоб згодом не виникало проблем зі збутом продукції. Інакше творець нововведення стикатиметься з ризиком, який може нівелюватися лише перспективністю новації.

Інновації дуже важливі для розвитку підприємства, оскільки підвищують його потенціал. Проте сьогодні спостерігаються суттєві проблеми в реалізації інновацій на вітчизняних підприємствах. В Україні досі не вирішено такі проблеми:

- не задіяно механізми підтримки інноваційної діяльності, ефективність яких підтверджена досвідом багатьох країн;

- немає відповідної фінансово-кредитної, податкової й амортизаційної політики;

- не створено умови, які б сприяли широкому залученню в інноваційну сферу позабюджетних інвестицій, передусім з боку вітчизняних комерційних структур і банків;

- не врегульовано митну політику;

Реформування економіки на основі інновацій потребує значних капіталовкладень, проте ні держава, ні вітчизняні підприємці та бізнесмени їх не мають. Для нормального функціонування інноваційного процесу потрібно виділяти кошти в обсязі 2—3 % від ВВП, але в Україні фінансування здійснюється на 0,86 %.

В розвинених країнах малий інноваційний бізнес є базою, основним живильним середовищем венчурного капіталу. Дрібні високотехнологічні фірми у світі отримують понад 85 % обсягу коштів ризикового фінансування. Виникнення й активний розвиток сучасного венчурного

бізнесу у багатьох країнах (у США, країнах Європи) стали можливими насамперед завдяки затребуваності високоризикового капіталу з боку малих і середніх інноваційних виробничо-технологічних компаній із високим комерційним потенціалом. Венчурний капітал виявився тим органічно необхідним елементом сукупного господарського механізму, що дає змогу реалізовувати нововведення на найкритичніших етапах їх освоєння й комерціалізації, тобто там, де інші механізми не спрацювують.

Для вирішення проблем розвитку венчурного бізнесу в Україні потрібно:

- створити систему стимулів, яка б заохочувала вітчизняних і зарубіжних інвесторів, банки, а також великі підприємства інвестувати кошти у розвиток венчурних проєктів;
- розробити чітку систему надання державних гарантій щодо кредитування перспективних інноваційних проєктів;
- забезпечити пошук нових джерел фінансування для активізації інноваційної діяльності;
- розробити ефективну митну політику для стимулювання виробничого процесу;
- забезпечити захист малого і середнього бізнесу, нових галузей економіки, вдосконаливши нормативно-законодавчу базу.

Також потрібно розробити регіональну інноваційну політику, що передбачає:

- системний підхід до формування регіональної інноваційної політики;
- створення регіональної інноваційної інфраструктури, що враховує специфіку територій, з наступною інтеграцією в єдину систему.
- узгодженість середньострокових пріоритетних напрямів інноваційної діяльності регіонального та загальнодержавного рівнів (згідно із Законом України “Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні”);
- концентрація ресурсів на пріоритетних напрямках з чітким визначенням джерел фінансування;
- формування і законодавче забезпечення державної політики підтримки інноваційного розвитку регіонів;
- створення ефективної регіональної інноваційної інфраструктури;
- розроблення програм інноваційного розвитку конкретних регіонів з урахуванням пріоритетних напрямів інноваційної діяльності регіонального рівня;
- реалізація програм інноваційного розвитку регіонів з поточним корегуванням.

Інноваційна проблема — це не лише проблема грошей та інституцій, а й питання людського капіталу. На сьогодні адекватного механізму використання людського капіталу в ході інноваційного розвитку в Україні практично немає. Попри наявність висококваліфікованих спеціалістів, рівень розвитку економіки у нас дуже низький. Більшість вітчизняних спеціалістів їдуть працювати за кордон, оскільки держава не може забезпечити гідну оплату їхньої праці. У зв’язку з цим потрібно здійснювати політику, спрямовану на те, щоб висококваліфіковані

працівники залишалися в Україні, створювати інтелектуальні парки, техноцентри.

Таким чином, тенденції останніх років у сфері інноваційної діяльності переконують у необхідності її державної підтримки. Інноваційна діяльність має базуватися на ефективному використанні фінансового, інтелектуального і промислового потенціалу держави та регіонів, сприяти комерціалізації знань і технологій.

Надійшла до редакції 09.09.2011

Шовкалюк В.С. *Развитие и государственная поддержка малого инновационного бизнеса в Украине*

Приведены результаты исследования состояния малого бизнеса в сфере инноваций. Сделаны выводы о недостаточном развитии малого бизнеса в Украине, в частности в инновационной сфере, определены причины низкой инновационной активности украинских предприятий. Проанализирована роль государства в поддержке инноваций и малого бизнеса. Рассмотрены основные источники финансирования инновационной деятельности в Украине. Освещен мировой опыт поддержки развития инновационного сектора, приведены рекомендации по улучшению условий осуществления инновационной и научной деятельности в Украине.

Ключевые слова: *малый бизнес, малые научные предприятия, инновации, финансирование инновационной деятельности, инвестиции, государственная поддержка инноваций, государственное регулирование инноваций*

Shovkalyuk V.S. *Development and the state support of small innovative business in Ukraine*

Article contains results of analysis of the small business development in Ukraine and its activities in innovations' sector. Some data are presented that support the conclusion about insufficiency of that development. Author emphasizes low activity of Ukrainian enterprises in innovations' sector and defines factors that cause it. The role of the state support for small business and innovations is discussed. Main sources of innovations' financing are defined. Experience of other world countries in the sphere of innovations' support is discussed. Author gives a set of recommendations to improve conditions for scientific activities and innovations in Ukraine.

Keywords: *small business, small scientific enterprises, innovations, innovations financing, investments, state support of innovations, state regulation of innovations*